

75 Geçiş Dönemi Koşulları için Onarıcı Adaleti Dönüştürmek

Kerry Clamp

GİRİŞ

Ceza adaletinde, onarıcı adalet aktivistleri “Suç acıttığı için adalet iyileştirmelidir” sözünü yaygın olarak kullanmaktadır. Bu onarıcı bakış açısı geçiş dönemi adaleti bağlamında “Savaş acıttığı için adalet iyileştirmelidir” halini alır. Geçiş dönemi adaleti genellikle çatışma, insan hakları ihlalleri, zulüm ve şiddet nedeniyle katlanılan zararlara sistematik bir ölçekte yanıt vermeye çalışır. İki geleneksel yaklaşım bulunmaktadır: cezalandırıcı yaklaşımlar genel hatlarıyla yargıya dayalı her şey olarak tanımlanır ve onarıcı yaklaşımlar ise temelde “geçiş dönemi adaleti teorisinin labirentinde mağdurlar ve onarım bakımından uygun bir normatif rol belirleme çabaları” olarak tanımlanmaktadır (Clamp ve Doak 2012, s. 339). Onarıcı adalet teori ve uygulamasının ilk ortaya çıktığı demokratik ortamlarda, *bireyler arasındaki ilişkilerle* ilgilenen mikro düzeyde bir teori olarak kavramsallaştırılmıştır. Ancak geçiş dönemi koşullarında onarıcı adaletin görev alanı, bireyler arasındaki tekil olayların zararını onarmaktan, *zarar görmüş bir toplumun ihtiyaçlarına* yanıt vermeye kadar genişlemiştir.

Çoğunluk bu gelişmeyi uzun süreli çatışmayı ve cezalandırıcı yaklaşımın sınırlılıklarını dönüştürme çabalarına yönelik önemli bir adım olarak kabul etse de onarıcı adaleti demokratik ortamlardan kitlesel mağduriyet ve/veya iç savaştan etkilenmiş ortamlara aktarmada bir dizi kavramsal zorluk bulunmaktadır (Clamp ve Doak, 2012). Mevcut durumda, onarıcı adaletin kavramsal anlamı, insan hakları ihlallerine yanıt olarak uygulanabilirliği ya da amaçlarının ne olması gerektiği konusunda kapsamlı literatürde bir fikir birliği bulunmamaktadır (Clamp, 2014). Bu tartışmalı konular hem savunucuların hem de eleştiricilerin birbirleriyle anlamlı bir diyaloga girme (Daly, 2012) ve onarıcı adalet araştırmacılarının beklediği nitelikte anlamlı onarıcı sonuçlar üretme kabiliyetini azaltmaktadır.

Temel ilkelerden biri, onarıcı “adalet” konusundaki geleneksel anlayış ve yaklaşımlarımızın geçiş dönemi bağlamında daha fazla geliştirilmeye ihtiyaç duyduğudur. Geçiş dönemi bağlamı aynı anda hem “mağdur” hem de “fail” olarak kabul edilebilecek birey ve gruplar arasındaki “bulanık sınırlarla” ilgilenmemizi gerektirmektedir. Bu gerçekliğin, suç ve hesap verebilirliği bir tarafa (birey veya gruplar), masumiyet ve telafiyi ise diğer tarafa yüklemeye çalışan adalet yaklaşımları bakımından sonuçları bulunmaktadır. Bu bağlamlar, aynı zamanda “çatışmadaki” merkezi rolü nedeniyle devletin de bir aktör olarak adalet kurgusuna dahil edilmesini gerektirmektedir. Dahası, bir ölçek sorunu söz konusudur. Zulme karışan insan sayısının artması, bir dizi taviz verilmesi gerektiğini işaret eder; kaynaklar (zaman, insan, mali) ise adaletin genellikle seçici bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Kısacası, gelişmiş demokrasilerde onarıcı bir çerçeve kapsamında “normal” suça yanıt verirken kullanılan stratejilerin gelişmekte olan demokrasilerde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bölüm, daha kapsayıcı ve adil bir yaklaşım sunma yolunda gösterilmesi gereken çabalara ilişkin genel bir bakış sunmaktadır.

KISA BİR BAKIŞ

Onarıcı adalet ilk olarak 1997’de Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun kurulmasıyla geçiş dönemi koşulları için geçerlilik kazanmıştır. O zamandan bu yana, onarıcı adalet bir dizi geçiş hukuku kurumuyla ilişkilendirilmiştir. Bunlar, Ruanda’daki Gacaca mahkemeleri/duruşmaları, Lahey’deki Uluslararası Ceza Mahkemesi, Doğu Timor’daki Topluluk Uzlaşma Programı, Kuzey İrlanda’daki paramiliter ceza şiddetine toplum temelli alternatifler, Kolombiya’da paramiliter grupların uyguladığı zulümlerle yüzleşme çabaları ve Sierra Leone’deki şiddetli çatışmalarla başa çıkmak için toplum temelli yaklaşımlardır.

Kurumların ötesinde, onarıcı adalet doğruyu söyleme, hesap verebilirlik, özür ve tazminat ve uzlaşma biçimi olarak kavramsallaştırılmıştır. Aynı zamanda, gücü topluluklara devretmek, mağdur katılımını artırmak, uzun süreli sömürge suiistimallerini dönüştürmek, mağdur ve topluluklar için anlamlı sonuçlar üretmek ve kolektif sorumluluk elde edecek bir mekanizma olarak kavramsallaştırılması da söz konusudur (örnekler için, bkz. Clamp, 2016).

Clamp (2014) geçiş dönemi için onarıcı adaleti üç farklı düzeyde sınıflandırmıştır. Kavramsal düzeyde, ulus inşasını amaçlayan (ör., Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu) devlet tarafından son derece görünür olarak finanse edilen makro-düzy geçiş dönemi adalet mekanizmalarıyla (hakikat komisyonları vb.) ilişkilendirilmiştir. Bu kurumlar, kapsayıcı ve demokratik bir toplum için yeni değerleri ortaya koydukları için normatif değere sahiptir. Onarıcı adalet, stratejik düzeyde kurumsal reforma yönelik bir katalizör olarak ele alınmıştır (ör., Çek Cumhuriyeti, Kuzey İrlanda ve Güney Afrika’da). Katılımcı müzakereci demokrasiye dayalı bir hukuk kültürü teşvik edilerek, önceki antidemokratik rejimin baskıcı ceza adaleti kurumlarından köklü bir ayrılma işaret edilmektedir. Onarıcı adalet, ceza adaleti kurumlarının erişiminin veya meşruiyetinin olmadığı toplumlarda ise (örneğin, Kuzey İrlanda Alternatifleri ve Topluluk Onarıcı Adalet İrlanda) adalet boşluğunu doldurmak amacıyla pratik düzeyde kullanılmıştır. Bu eğilimlerin sınırlılıklarından biri, farklı uygulama düzeyleri arasında gerçekleşen etkileşim eksikliğidir.

İLERİYE DÖNÜK YOL PLANI: “ONARICI ADALET MERCEĞİNİ GENİŞLETMEK”

Bu bölüm, Howard Zehr’in bir “mercek” metaforu üzerinden, geçiş dönemlerindeki onarıcı adalet uygulamasının sınırlarının ötesine geçmek amacıyla bir çerçeve sunmaktadır (bkz. Clamp, 2016). Onarıcı adalet hem geriye hem de ileriye dönük endişeleri kucaklasa da bunlardan ilki alanda daha fazla ilgi uyandırmıştır. Geçiş dönemlerinde bireylerin eylem ve deneyimlerine yanıt geliştirmenin önemi bir yana, eski düşmanlar arasındaki engelleri yok etmek ve eski savaşçıları yeniden topluma kazandırmak için somut fırsatlar yaratmalıyız. Bu ikinci odak olmaksızın, uzun süreli barış olasılık dışıdır. Bu bağlamda, önerilen çerçeveyi oluşturan unsurlar, kapsayıcılık, kültürel ilgi ve ileriye yönelime dair kasıtlı bir müdahaleyi içerir.

Onarıcı Adalet Kapsayıcı Olmalıdır

Paydaşların geçmiş zulümlere yanıt geliştirme ve barışçıl bir toplumun yeniden inşasına aktif olarak dahil olmaya dair güçlü arzusunun rağmen, mevcut “onarıcı” geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, vatandaşları güçlendirmek yerine güçsüzleştirdiği yönünde eleştirilmektedir.

Bunun nedenlerinden biri, kimin nasıl dahil olacağını, düzenlemenin nasıl yapılacağını ve süreçlerin ne zaman ve nerede gerçekleşeceğini (genellikle yasal) “elitlerin” belirlemesidir. Bu pasif (ya da güdümlü) katılım biçimi, paydaş katılımından yoksun olduğu için barış inşası tasarısına zarar verir.

Tüm grupların geçmişle yüzleşme ve geleceği şekillendirmede aktif rol oynaması sürdürülebilir barış arayışı bakımından önemlidir. Bu nedenle, geçiş dönemi bağlamı bizleri onarıcı adaleti “tek seferlik bir karşılaşma” olarak düşünmek yerine, “çatışmayı besleyen ve yoğunlaştıran nedensellik zincirinin” görüşülmesi, tartışılması ve açığa çıkarılması için bir çerçeve olarak ele almaya teşvik etmektedir (Froestad ve Shearing 2007, s. 535). “Saygılı diyalog” ve “tahakküm etmeme” (Braithwaite, 2002) değerleriyle desteklenen bu etkileşimin onarıcı gücü, öncelikli olarak yerel paydaşların çatışmaya dair deneyim ve kavrayışlarına dayandırılmalıdır. Bu nedenle, Froestad ve Shearing (2007), “uzmanlara” bağlı süreçlerin daima yerel halk tarafından yönetilenlere kıyasla daha az “onarıcı” olacağını savunur. Çatışmanın tüm taraflarının süreç üzerinde sahiplik talep edebilmesi halinde güçlendiklerini söylemek mümkündür ve bu uzun süreli barış için önemli bir niteliktir.

Onarıcı Adalet Kültürel Bakımdan İlgili Olmalıdır

Geçiş dönemi adaletinde, yerel adalet kurumları baskın şekilde kanunlara riayet ettiği için, çatışma yönetimi ve çözümü için genellikle meşru kabul edilmezler. Ancak araştırmalar, geleneksel geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının (mahkemeler ve hakikat komisyonları vb.) kendileri için anlamlı olduğunu düşünenlerin de sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Eleştirmenler, çatışmayla başa çıkma konusundaki Batılı yaklaşımlarının bazı yerel aktörlere “yabancı” gelebileceği, diğerleri için de kişisel deneyime dayalı (genellikle etnik azınlıklar hem ceza adaleti hem de onarıcı adalet süreçlerinden en az faydayı elde ederler) olumsuz bir algının var olabileceğini ifade etmektedir.

Bu nedenle adalet yaklaşımları, her bir yaklaşımı birbirinden ayıran Batılı eğilimden ziyade, suça yönelik genellikle onarıcı ve cezalandırıcı uygulamaları birleştiren yerel adalet anlayışları üzerine temellendirilmelidir. Findlay, onarıcı adaletin “...bazı durumlarda, teşvik ettiği modelin kısıtlarına ve yerini aldığı sistemlerdeki gerilimlere saygı göstermede başarısız...” olduğunu ifade etmiştir (2000, s. 187). Findlay’ın “mevcut sosyal kontrol alanında yeni bir sömürgecilik dalgası” olarak adlandırdığı bu durumdan kaçınmak için, alanda çalışan bilim insanlarının onarıcı adaletin açıkça belirlenmiş süreçlerinden ve sonuçlarından uzaklaşması ve kültürel olarak daha ilgili süreçlerin ve önceliklerin ortaya çıkmasına olasılık tanıyan değerlere eğilmesi gerekmektedir. Herhangi bir müdahale veya desteğin amacı, çatışmanın barışa dönüşmesini sağlamak olmalıdır.

Onarıcı Adalet İleriye Dönük Olmalıdır

Geçiş dönemlerinde onarıcı adaletle dair ileriye dönük bir yön benimseme üzerine iki sav bulunmaktadır. İlki, geçiş dönemlerine ait mevcut uygulamalardaki, çatışmanın altında yatan nedenlerin ele alınması ve dolayısıyla sürdürülebilir barış koşullarının yaratılması konusundaki boşluktur. İkincisi ise, önceki rejimin yol açtığı sosyal, kültürel ve siyasi sonuçların yeni demokratik düzende mağduriyeti devam ettirme olasılığına dair dikkat azlığıdır. Gözleme dayalı birçok çalışma, sürdürülebilir bir gelecek yaratmaya geçmişte olanlara odaklanmaktan daha fazla önem verildiğini, ne cezalandırıcı adaletin ne de doğruyu söylemenin kendi başına

“adalet” olarak algılanmadığını doğrulamaktadır (ör., Millar, 2011; Pells, 2009; Robins, 2011; Vinck ve Pham, 2008).

Millar’a (2011, s. 530) göre, eğer grupların mağdur ve fail olabildiklerini kabul edersek, “ihlal tanımını sosyal ve kolektif ihtiyaçlara yönelik toplu ihlalleri içerecek şekilde genişletmek ve uzantısında ise toplumun kendisini hem bir aktör hem kurban hem de fail olarak görmek” önemli hale gelmektedir. Bu yaklaşım başlangıç noktamızın hesap verebilirlik peşinde olmak değil, geçiş dönemi adaleti ortamlarındaki ihtiyaçları ele almak olması gerektiği anlamına gelir.

Adalet yanıtımızda ilk adım olarak acil gereksinimlerin ele alınmaması için hiçbir neden bulunmamaktadır. Toplum temelli mekanizmalardan yararlanarak, ağ ve hizmet oluşturmak amacıyla devlet desteği ve yerel stratejiler geliştirilebilir. Acil gereksinimlere yanıt verildikten sonra, geçmişin yerel düzeyde ele alınması ve ortaya çıkan ana tema ve bulguların makro düzeydeki süreçlere aktarılması mümkün olacaktır. Çatışmadan doğan toplumlarda yaşayan bireylerin gereksinimlerinin zamanla değiştiği kabulüyle, yerel düzeydeki onarıcı adalet mekanizmaları varlığını sürdürebilir, yeni önceliklere dikkat çekerek ve kaynakların bu öncelikleri ele almak amacıyla kullanılabilceği bir tartışma zemini sunarak toplumun değişen gereksinimlerine yanıt geliştirebilir.

SONUÇ

Geçiş dönemlerindeki çatışmanın altında yatan nedenlerin karmaşık doğası göz önüne alındığında, onarıcı adaletle dair daha geniş kavramları benimsememiz ve adaletin nasıl tasarlanıp sunulacağı konusunda daha yaratıcı düşünmemiz gerekmektedir. İlk öneri, paydaşların -kurbanlar, suçlular, topluluklar ve devlet- makro düzeydeki süreçlere katkı koymasına olanak sağlamak için yerel kurumları kullanarak gücü topluluklara devretmemiz gerektiğidir. İkincisi, mağdurun iyileştirilmesine ve failerin toplumla yeniden bütünleşmesine öncelik veren onarıcı hesap verebilirlik yaklaşımlarını önemsememiz gerektiğidir. Bu, bireysel sorumluluğun saptanmasına yapılan vurgudan uzaklaşmayı ve aksine artan şekilde kolektif sorumluluğa odaklanmayı kapsamaktadır.

Son olarak, yaşayan anıtlar aracılığıyla deneyimlerini paylaşmak için katılım gösteren herkesin zaman ve alanını artırmamız gerekmektedir. Diğer bir deyişle, onarıcı bir çerçeveden yararlanan geçiş dönemi adaleti, zamana bağlı olmaktan ziyade gelişen bir şey olmalıdır. Geçiş dönemi adaletinin sınırlı doğası, ilk uygulama sürecinde geçmişle yüzleşmeye henüz hazır olmayanları dışlanmasına karşılık gelmektedir. Onarıcı adaletin ve geçiş dönemi adaletinin uzun süreli şiddet dönemlerinin karmaşık ve tarihsel nedenleriyle başa çıkamayacak bir sınırlılığa sahip olduğu algısı giderek yaygınlaşmaktadır (Arthur, 2009; Mani, 2014; Millar, 2011). Bu algı büyük oranla bu yaklaşımların bir yandan geçmişe çok odaklandıkları diğer yandan ise çok geçici oldukları iddialarına dayanmaktadır.

Onarıcı adaletin şu anda olduğundan daha kapsamlı bir şekilde tasarlanması çatışmadan etkilenenlerin yaşamlarını daha önemli bir biçimde etkileyebilir. Eğer onarıcı adalet bireyler arasındaki teması ve diyalogu artırmak için güvenli bir alan sağlamakla ilgileniyorsa, tüm paydaşların ihtiyaçlarına duyarlı kurumlar oluşturmada ve bu kurumların gündemlerini belirlemede bir çerçeve olarak kullanılmaması için hiçbir neden bulunmamaktadır. Çatışma (algılanan ya da diğer) eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkmaktadır ve gelecek çatışmalardan

kaçınmak için bu adaletsizlik ele alınmalıdır. Onarıcı adalet, algılanan ve gerçek adaletsizliklerin ön plana çıkmasına izin vermede ve bu adaletsizliklere yanıt geliştirme stratejilerinin sorgulanmasında önemli bir rol oynayabilir.